

ВІДГУК

**офіційного опонента – професора кафедри історії української
літератури, теорії літератури і літературної творчості**

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ніни Іванівни Бернадської на дисертацію

Башкирової Ольги Миколаївни

«Гендерні художні моделі сучасної української романістики»,

**подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних
наук зі спеціальностей 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська
література**

Сучасна літературна ситуація промовисто демонструє здобутки українського роману. Більше того, саме роман сьогодні визначає літературне «обличчя» нашого часу, бо навіть кількісно випереджає драматичні й ліричні твори. Маркер популярності у цього жанру також високий, незважаючи на негативні процеси падіння інтересу до читання загалом і паперової книги зокрема.

Це стало, безперечно, одним із чинників вибору О.М.Башкировою об'єкта дослідження – романів сучасних українських письменників (Г.Вдовиченко, Л.Голоти, М.Гримич, Люко Дашвар, Л.Денисенко, О.Забужко, Л.Костенко, М.Матіос, І.Роздобудько, Н.Тисовської, В.Даниленка, Любка Дереша, С.Жадана, О.Ільченка, М.Кідрука, В.Лиса, Є.Положія, О.Ульяненко, Сашка Ушкалова, В.Шкляра та інших), різнопланових за стилем, жанром, вписаністю у літературні ієрархії та генерації. Варто відзначити, що дисертантка переконливо вказує на критерії відбору художніх текстів для аналізу, демонструючи тим самим його обґрунтованість і системність. Оригінальним є і той кут дослідницької оптики, який обрала Ольга Миколаївна, – гендерна художня модель, гендерна проблематика у сучасній великій прозі, адже такий підхід, на думку дослідниці, дає «багатий матеріал для глибшого розуміння особливостей художнього мислення нового зламу століть та закономірностей репрезентації в сучасній літературі таких фундаментальних

понять, як фемінність і маскулінність» (с.14). Відтак уперше в українському літературознавстві запропоновано комплексне дослідження художнього осмислення гендерної ментальності й інтенційності у сучасній романістиці. Отож актуальність теми дисертації безсумнівна.

Це й логічно зумовило мету дослідження – визначення гендерних художніх моделей сучасної української романістики крізь призму її образних, сюжетних, наратологічних особливостей, коло як ширших, так і вузких завдань дисертації (скажімо, від аналізу «індивідуально-авторських художніх моделей», їх світоглядних домінант, що репрезентують гендерну ментальність та інтенційність, до виявлення у них «ядра» та семантично рухомої периферії» (с.19) .

Уже у вступі чітко визначено основні віхи, методологію і методикку, а також структуру роботи, в якій теоретичний аспект вдало поєднується із історико-літературним. Зокрема, заслуговує на схвалення поліметодологічний підхід до аналізу літературного тексту з використанням наукового інструментарію структурно-семіотичної, постструктуралістської, психоаналітичної та міфологічної шкіл. Не можна не відзначити й повноту запропонованого конкретного аналізу романів в аспекті порушеної літературознавчої проблематики, окреслення загальних тенденцій розвитку великої прози в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття, а також уточнення й поглиблення цілісної картини сучасного літературного процесу.

Ці чинники зумовлюють новизну дисертації, її концептуальність, інформативність та оригінальність.

У першому розділі роботи «Теоретико-методологічні параметри гендерної художньої моделі» уточнено визначальні для наукового пошуку О.М.Башкирової поняття художньої моделі та гендеру. Дисертантка вільно користується значною кількістю наукових праць, інтерпретуючи їх положення фахово й доречно. Наприклад, у підрозділі «Теоретико-літературна дефініція «художня модель» Ольга Миколаївна апелює до напрацювань І.Франка,

О.Скафтімова, К.Г.Юнга, Ю.Лотмана, Й.Гейзінґи, М.Бахтіна, Р.Барта, Ж.Дерріди, Ю.Крістевої, Р.Інгардена, Є.Мелетинського, Т.Бовсунівської, О.Бондаревої, А.Ткаченка, Н.Астрахан. Дисертантка надзвичайно скрупульозна і в магістральному шляху доведення своєї позиції, і в деталях. Як до ілюстрації цього звернемося знову до першого підрозділу першого розділу. У ньому простежується такий ланцюг міркувань: відмінності між науковою та художньою моделлю, конкретизація поняття «художній образ», основні характеристики літературного твору як цілісної моделі дійсності, конкретизація понять «художній текст» – «літературний твір», стислий огляд розвитку теоретико-літературної думки другої половини ХХ століття щодо комплексного вивчення сучасної романістики з погляду особливостей художнього моделювання самотніх індивідуально-авторських картин дійсності, бартівська концепція художнього тексту, постструктуралістська літературознавча критика структуралізму, увага постструктуралістів до маргінальних явищ культури, психоаналітичний підхід до аналізу творів. Така ретельність авторки засвідчує її фахову обізнаність, ґрунтовність підходу до досліджуваних питань, що відображено і в її науковому дискурсі: «Очевидно, що теза... потребує коментаря» (с.27), «варто стисло окреслити основні характеристики...» (с.30), «...вважаємо за доцільне зупинитися на кількох важливих аспектах цієї теорії... » (с.37), «Попри дискусійність низки положень цитованої праці...» (с.50) тощо. Усе це успішно підпорядковується демонстрації і зіставленню науково-методологічних поглядів на літературний твір як цілість у багатовекторному методологічному плані. Водночас така деталізація, на мій погляд, має і свої мінуси, оскільки звернення до відомих постулатів лише нарощує обсяг тексту дисертації, бо, скажімо, деяких загальновідомих положень можна було й не інтерпретувати (наприклад, основні напрями критики структуралізму за відсиланням до енциклопедичного довідника (с.42), трактування структури Ж.Деррідою (с.43), думки Ю.Крістевої про паралелі між термінологічним апаратом постструктуралізму і понятійною

системою М.Бахтіна, про поняття «Книга», запропоноване Ю.Крістевої (с.45, 47), процес індивідуації за К.Г.Юнгом (с.52).

Однак такий деталізований підхід до розглядуваних категорій, очевидно, є родзинкою наукового стилю Ольги Миколаївни, що засвідчується і наступним підрозділом «Гендер: культурологічні модуси і категоріальне обґрунтування» – так само полівекторним в іменах дослідників цієї проблематики і в детальності інтерпретації становлення гендерних досліджень та їх суті. Наразі це дозволило авторці визначити гендерну художню модель як певне узагальнення індивідуально-авторських картин світу, що відображають складну взаємодію низки факторів (фізіологічних, соціокультурних, моральних, суспільних, звичаєвих), конденсують у собі осмислення складних соціокультурних перетворень у царині гендерної (само)репрезентації, а також виконують перспективну й прогностичну функцію, втілюючи відповідні суспільні очікування (с.55).

Другий розділ дисертації – «Жанрово-стильові особливості розвитку сучасної української романістики: естетичні та світоглядні аспекти» – позначений увагою до дискурсу постмодернізму в сучасному українському письменстві та жанрових пошуків романістів. Дисертантка розглядає питання про самотність національного варіанту постмодернізму, його вписаність у світовий контекст, етапи трансформацій, використовуючи багатий ілюстративний матеріал. Важливим висновком дослідниці є думка про те, що «... злам століть ознаменувався появою великого масиву творів, у яких очевидно є принципово інша настанова – відмова від фрагментарності на користь моделювання цілісної картини світу з визначеними ціннісними орієнтирами; повернення до традиційних форм викладу, апробованих класичним романом; послаблення ігрового й карнавального модусу й увиразнення певної істини, що претендує на об'єктивність» (с.124). Отож йдеться про жанрову впізнаваність роману, незважаючи на присутні трансформації його класичної форми.

Не викликає заперечень твердження дисертантки про те, що «...сучасний роман, орієнтований на значно динамічніше сприйняття реципієнта, ніж, скажімо, читача XIX століття, застосовує ті самі принципи концентрації, що й новела» (с.133). Водночас наведені як ілюстрація цього твердження приклади неодномірні – саме за «динамічністю сприйняття»: якщо роман М.Гримич «Фріда» налічує 188 сторінок, то твір О.Забужко «Музей покинутих секретів» – 829. Гадаю, сприйняття цих текстів різне, хоча б і з врахуванням обсягу написаного. Загалом хочу відзначити, що Ольга Миколаївна, апелюючи до класичного роману, звертається до такого критерію його визначення, як обсяг (с.126, наприклад). Проте варто було б від цього критерію відмовитися (с.31), коли йдеться про роман постмодерністський, який, як правило, сконденсовано до сотні сторінок (скажімо, романи Г.Вдовиченко, М.Матіос, Л.Голоти та інших).

Цікавими є міркування авторки про проблемність розмежування та взаємодії «високої» і масової літератури (с.124). До переліку дослідників цього питання варто було додати Олену Романенко. Так само варто було наголосити, що «оголення прийому» притаманне не лише постмодерністським текстам, а й модерністським (с.126).

Водночас заслуговує на схвалення вдала спроба О.М.Башкирової окреслити такі основні тенденції розвитку сучасної української романістики, як взаємодія потужної літературної традиції і постмодерністських експериментів, а також неприйняття постмодерністської деконструкції, відмови від суб'єктивізму, невіри у будь-які авторитети, що й «...підготувало ґрунт для подолання постмодернізму як домінантної художньої системи і активного переосмислення здобутків модернізму й класичного роману» (с.166).

У розділі III – «Постколоніальна травма і гендерна ментальність: художні шляхи відновлення ідентичності» – дисертантка цілком слушно визначає симптоми травматичного постколоніального досвіду, відтвореного у сучасних романах, як і шляхи його подолання. Ольга Миколаївна фахово аналізує ті тексти, у яких репрезентовано своєрідні художні матриці батька /

матері, їхньої нівеляції і відновлення. Авторка акцентує на цілому комплексі проблем, які стали предметом художнього осмислення у сучасному романі: відірваності від власних коренів, бездомності, деформації міжстатевих стосунків у тоталітарному суспільстві, впливу державного офіціозу на приватну сферу тощо. Ольга Миколаївна спостерегла в романістиці і протилежні тенденції, а саме художні моделі відновлення розірваних поколіннєвих зв'язків, через зображення яких утверджується гендерна, національна, духовна ідентичність. У цьому розділі дисертантка пропонує фаховий аналіз окремих романів під кутом порушеної проблеми (наприклад, трилогії Люко Дашвар «Биті є», творів М.Гримич, Л.Денисенко), звертаючи увагу на особливості їх поетики (деталі, специфіку назви, лейтмотиви, міфологічні сюжети, образи аутсайдерів тощо). На мій погляд, це один із найдовершеніших розділів дисертації.

У її четвертому розділі – «Фемінність і маскулінність: художня репрезентація в романі початку ХХІ ст.» – окреслено світоглядні основи гендерних досліджень, проаналізовано особливості жіночого та чоловічого письма, його кореляцію із жанровими матрицями. Така тенденція спостерігається протягом усієї роботи, і це її безумовний плюс. Цікавими є спостереження Ольги Миколаївни про активні пошуки у сучасній романістиці шляхів гармонізації стосунків статей, про психологічну колізію «сильна жінка – слабкий чоловік». Так само заслуговує на схвалення аналіз дисертанткою архетипного образу матері, який набуває нових змістових нюансів, стає полісемантичним, сакралізується і десакралізується водночас. Ольга Миколаївна зробила вдалу спробу дослідити історію як текст крізь призму фемінного історіописання, у якому велика історія постає як низка приватних біографій, отож, ідеться про «побутописну реконструкцію історії «повсякденного» (с.240). У такому ключі, без перебільшення, блискуче проаналізовано романи С.Андрухович «Фелікс Австрія», твори М.Гримич.

Так само фахово досліджено типи маскулінності в сучасній романістиці – гегемонний, альтернативний, втілений в образах мислителя-відлюдника, «сучасного міфотворця», стас

чоловіка-творця, інтелігентного і благородного лідера, тип «чоловіка в кризі» з його моделями мігранта-аутсайдера, «лузера», чоловіка-чужинця.

Особливістю цього розділу є і те, що Ольга Миколаївна постійно підкреслює стильові особливості творів (романтичні, неореалістичні, постмодерністські тощо), як і зазначає їх належність / вихід за межі / використання авторами прийомів масової літератури.

Без перебільшення можна стверджувати, що потужним завершальним акордом дисертації є п'ятий розділ – «Онтологічні виміри в художніх моделях сучасної романістики: гендерний аспект». Він цікавий і самим матеріалом – ідеться переважно вже про згадувані романи, але під новим кутом зору – тематики тілесності, сексуальності, мортальності, місті і села, особливостей відображення маскулінного і фемінного простору, і його науковим осмисленням. Вкотре дисертантка демонструє глибокі теоретичні та історико-літературні підходи до досліджуваного матеріалу, починаючи кожний підрозділ з теоретичного обґрунтування понять і закінчуючи переконливими висновками.

Загалом варто відзначити, що специфічною – позитивною – ознакою праці Ольги Миколаївни є принагідні (дуже доречні!) екскурси в історію літератури XIX і XX століть, численні порівняльні характеристики романів українських і зарубіжних романістів (наприклад, «Серафими» О.Ульяненка та «Парфумера» П.Зюскінда (с.227); «Освітлених акваріумів» С.Бассіньяк та творів Л.Денисенко (с.236), «Щиро ваш Шурик» Л.Уліцької та «Соло для Соломії» В.Лиса (с.237) тощо), зіставлення поезики модерністських та постмодерністських творів. Така метода дисертантки дозволила їй створити стереоскопічну картину сучасної романістики.

Водночас, як і кожне пошукове дослідження, праця О.М.Башкирової викликає питання, які вимагають уточнення чи прояснення. Отож, в історію

1) у підрозділі 1.1 стверджується, що художня модель є певним узагальненням художньої картини дійсності. Водночас на с.101 читаємо: «Справді, постмодернізм, принаймні на певному етапі свого розвитку,

проголошує будь-яку спробу сконструювати певну модель світу (інтенція, характерна для модернізму), неможливою». Здається, варто було б підкреслити специфіку художнього моделювання світу у постмодерністів, зокрема, звернувшись до досвіду постструктуралістів, які заперечували ідею референтності літератури, вважаючи, що твір адекватно не відображає дійсність;

2) дисертантка впродовж усього тексту дисертації використовує такі поняття, як константа, концепт (наприклад, константа «порожнього дому» – с.395, концепт дому – с.376, константа мовчання – с.365 тощо). Хотілося б дізнатися, який зміст Ольга Миколаївна вкладає у них, чи є вони синонімічними;

3) на мій погляд, варто було б чіткіше вказати на те, що серед романів, які обрано об'єктом дослідження, є твори постмодерністські і такі, що належать до періоду модернізму; так само і на те, що проаналізовані тексти різні за рівнем художності.

Також відзначу, що у вступі на с. 19 як одне із завдань дисертації дослідниця формулює так: «означити яскравих репрезентантів показових для українського письменства гендерних художніх моделей». Але хіба ці репрезентанти не визначені в об'єкті дослідження?

Зрозуміло, що ці зауваги не применшують концептуальних ідей дисертації та не впливають на загальну високу оцінку наукового дослідження. Ольга Миколаївна Башкирова запропонувала оригінальну працю, яка є самостійним дослідженням актуальної проблеми, важливої для літературознавства. Здобуті результати можуть бути використані в освітньому процесі у викладанні курсів теорії літератури та історії української літератури.

Основні теоретичні положення дисертації вичерпно відображені в наукових публікаціях дисертанта; автореферат цілком відповідає змісту дослідження.

За своєю актуальністю, теоретичним рівнем, новизною постановки і розв'язання порушених проблем, практичним значенням одержаних результатів дисертація Башкирової Ольги Миколаївни «Гендерні художні моделі сучасної української романістики» є самостійним, завершеним дослідженням, важливим для сучасної науки про літературу. Дисертація, автореферат і публікації відповідають вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.). Отже, Башкирова Ольга Миколаївна заслуговує на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за фахом 10.01.06 – теорія літератури та 10.01.01 – українська література.

**Офіційний опонент -
доктор філологічних наук, професор
кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Н.І.Бернадська

Н.І.Бернадська

Підпис
Вчений
КАРАУЛЬ
03.05

Н.І.Бернадська